

SAS PÉTER

A SZENVEDÉLYES LEVÉLÍRÓ, KELEMEN LAJOS

■ Úgy tűnik, örvendetesen megnőtt az érdeklődés Kolozsvár története, szinte minden stílust rejtő épületei, képzőművészeti és irodalmi emlékei, összességében egész múltja iránt. Akit ez a nemes szenvedély hatalmába kerített, legjobb lesz, ha ebben a témában nem nélkülözi azokat a szépirodalom stílusjegyeit is magán viselő, tartalmában szerteágazóan lebilincselő, megbízható adatokat nyújtó írásbeli diskurzusokat, melyeknek egyik hangsúlyos szereplője és szerzője az egykori múzeumi és levéltári főigazgató, Kelemen Lajos (1877–1963) levéltáros-történész volt.

Kelemen Lajos neve és munkássága összeforrott az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeum, az Egyetemi Könyvtár és legfőképpen az 1859 óta jogfolytonos Erdélyi Múzeum-Egyesület nevével, s így bizonyítható és tudományosan értékelhető módon az erdélyi művelődéstörténet egész 20. századi históriájával.

Kelemen Lajos pályaválasztásában, s egész életében meghatározóak voltak azok az esztendőik, melyeket szülővárosa nevezetes Református Kollégiumában töltött. Kedves latintanára, nagysolymosi Koncz József – aki „mindenkori jóakarója” megszólítással fejezte be leveleit – még inkább elmélyítette benne a történelem iránti érdeklődést. A múlt megismerésére olvasmányélményein kívül anyai nagypapa, albisi Csomoss Miklós, volt '48-as honvéd visszaemlékezései – Kelemen Lajos sajátos, nyelvújítás kori szóhasználatában „eleményei” – tovább ösztönöztek. A múlt iránti érdeklődését elmélyítette Orbán Balázs szülőföld-bibliája, *A Székelyföld leírása* és Kőváry László egyik máig ható alapműve, az *Erdély régi-ségei* című munkája.

A levéltári anyagok fontosságára hamar ráérezett, első kutatási élményei az otthoni családi levelesláda feltáráshoz és olvasásához fűződtek. Tanulótársában, ifj. dersi Biás Istvánban, a Teleki család később a helyi városi levéltár munkatársában hasonló érdeklődésű társra lelt. Együtt vizsgálták meg a marosvásárhelyi szabó- és szűcsipartársulat régi okleveleit és számadáskönyveit. Szádeczky Kardoss Lajos egyetemi tanár bátorítására 1896 őszén elkezdte tanulmányait a kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem történelem–földrajz szakán. Ugyancsak Szádeczkynek köszönhetően az általa „egyik legjobb ember”-ként jellemzett – dr. Gidófalvy István királyi közjegyző alkalmazta, hogy fiát, a helyi református kollégium diákját, Pistukát, az ifjabb Istvánt nevelje.

Világlátásában döntő változást hozott Erdély szellemi, kulturális fővárosa. A modern nagyváros nemcsak méreteivel volt hatással rá, intellektusával is lenyűgözte. Szakíthatott a régi, 1848 szellemiségében gyökerező álomvilággal. Felismerésében döntő szerepe volt principálisának, a közjegyző úrnak, aki élénk társadalmi életet élt, az akkori liberális polgári világ egyik közéleti-értelmiségijeként tagja, sőt főmester helyettese volt a helyi Unió elnevezésű szabadkőműves-páholynak.

1902 és 1907 között a kolozsvári Egyetemi Könyvtár különféle részlegeinél könyvtárosi feladatkörökben dolgozott. Egzisztenciális okok miatt 1907 májusában elfogadta a kolozsvári Unitárius Kollégium harmadszori felkérését, s a főgimnázium történelem–földrajz tanára lett. Egy évtizeden keresztül, 1918 májusáig

pedagógusként dolgozott. Tanárként is önmagát adta, életének alapelveit tanítványai egész életükben visszhangozták.

Az első világháború új helyzetet teremtett az Egyetemi Könyvtár, az Erdélyi Nemzeti Múzeum és az Erdélyi Múzeum Levéltára életében. Sorra vonultatták hadba a tudományos szakeroőket, a jövő magyar tudományossága senyvedett és vérzett el a távoli idegenben. A hátszágban élő civileknek sem volt könnyű, az 1916-os román betörés – Molter Károly találó megfogalmazásában „az uralomváltozás főpróbája” – okozta fejtelten, céltalan menekülésben főleg székelyföldiek szá-zai sínylődtek. A háború felnyitotta Kelemen Lajos szemét, aki a maga körében és világában élve nem is sejtette, milyenek lehetnek az emberek, mivé tud válni a magyar társadalom.

1918. május 1-jétől szolgálatételre berendelt állami középiskolai tanárként végre a „kolozsvári Tudományegyetem és Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára levéltári osztályának munkatársa lehetett.

Az 1938-ban nyugalmazott szakeroőt a második bécsi döntés után „reaktíváltak”, visszahívták, 1940 őszétől múzeumi és levéltári főigazgatóként folytatta ad-digi munkáját.

Kelemen Lajos azt is megérhette, hogy barátai, tanítványai emlékkönyvvel tisz-telegtek munkássága előtt. Eredetileg 70. születésnapjára szánták kiadását, de poli-tikai jellegű tiltás és emberi gyarlóság miatt nem jelenhetett meg. Az engedélyezett Kelemen Lajos emlékkönyv egy évtized múlva, születésének 80. évfordulójára, 1957-ben válhatott közkinccsé.

Számosan fordultak hozzá felvilágosításért, mindenféle adatért. Legalább fél élete a szó- és levélbeli válaszok megadásával telt el. Még a válaszleveleket is ki-csi nyugdíjából kellett fizetnie. A laikusok és szakemberek mellett írók is igénybe vették szakértelmét, hogy történelmi tárgyú regényeiknek és drámáiknak minél hitelesebb háttérük és cselekményük legyen. Közéjük tartozott a főállású galgói körorvos, Bárd Oszkár, az egész életében tanárként viselkedő Berde Mária, az egy-házból „kiugrott” székely író-politikus, Nyirő József.

Külön kell szólnunk a mindig jegyzetelő, akkurátus Móricz Zsigmondról, aki az Erdély-trilógia minél hitelesebb megírása érdekében különös gonddal tanulmányoz-ta a történelmi színhelyeket, a különböző forrásokat. Legalább ennyire fontosnak tartotta megismerni a korabeli erdélyi fejedelemség korszakát, Bethlen Gábor életét. Ebben szellemi ciceronéként Kelemen Lajos segítette, ezért olyan biztonsággal mo-zoghatott Bethlen korának hétköznapjaiban, mintha kortársa lett volna. Móricz el-utazása után is kapcsolatban maradtak egymással. Kelemen Lajos levélben küldte el a levéltári forrásokat és a kolozsvári Főtéren átélt élményének a leírását. Móricz annyira jelentősnek ítélte a leírt látomásszerű jelenséget, hogy Erdély trilógiája má-sodik részét ezzel indította, és néhány oldallal később Bethlennel újra elmeséltette. Mindezek ismeretében szinte természetes, hogy a regénytrilógiája harmadik részé-ben – *A nap árnyéka* kötetben – feltűnik a 20. századi kolozsvári levéltáros jellegze-tes alakja. Kelemenben – *nomen est omen* –, a mindenről tájékozott deák alakjában örökítette meg történelmi nesztora emlékét. Móricz Zsigmond zseniális íráskészség-én, gazdag kifejezőeszközein, élettapasztalataiból leszűrt bölcsességén túl a levél-táros-történész Kelemen Lajos tudása, az erdélyi historiákincs áttanulmányozásából merített ismeretanyaga is hozzájárult ahhoz, hogy megszülethessen a magyar törté-nelmi regényirodalom egyik legnagyobb remeke, az Erdély-trilógia.

A *Kutatóárok* mélységébe merült egykori piarista diák, Passuth László sem ke-reste fel hiába. Budapesten, 1958. június 16-án kelt válaszlevelében így köszönte meg segítségét: „Szíves engedelmeivel be fogok számolni, ha a munkámat elkez-dem, s megírom, miként hasznosítottam azt a sok nyers kincset vagy valódi gyön-gyöt, mely Bátyám levelében rejtőzködik.” Erre utal, hogy Kelemen Lajos 12 oldal-as levelének majdnem fele részében piros írónnal húzta alá a számára fontos sorokat.

A többi már Passuth Lászlón múlott, hogy a *Sárkányfog* címen kiadott új regényét hogyan értékeli a magyar irodalomtörténet.

Kelemen Lajos életének és munkásságának a teljesség igényével történő megismerésére akkor lesz lehetőség, ha végre közkézen foroghatnak, olvashatóvá válhatnak lappangó naplói és teljes levelezése is, amikor közkinccsé válhat az egész magyar/erdélyi/székely közösséget megillető szakmai és erkölcsi öröksége.

Kelemen Lajos egyéniségének hatására lett Mályusz Elemér az erdélyi Kelemen-iskola magyarországi követő tisztelője.

Életművét nem sajtáthatja ki senki, Magyar Örökség díjasként, közös szellemi kincséként nemzeti közössége és az erdélyi művelődéstörténet elidegeníthetetlen része.

*

Kelemen Lajos Passuth Lászlónak
(Kolozsvár, 1958. június 10.)

Kedves Öcsém!

Nagy érdeklődéssel és nagy örömmel olvastam [olyó] évi május 24-ről kelteztet levelet, mely ide a postabélyegző tanúsága szerint ötödnapra szerencsésen meg is érkezett. Ez se világ-gyorsasági rekordjavítás ugyan, de a régebbi 6–7 nap-hoz képest, vagy a XIX. század első felében elért gyorsasághoz viszonyítva mégis csak haladás.

Ebből is látható, hogy a mindennap olvasható haladó szellem a levelezésben se marad el a futóversenyben. Itt azonban aztán a fáradt levél úgy látszik, hogy megismételte a hosszú út helyett legalább annak az ötödnapját, a futás után pihenésben, mert én csak tizednapra kaptam meg. Ennek az oka pedig az lehet, hogy addig a Bolyai-Egyetemen pihent, hova szíves továbbításra volt címezve.

Ott a kezelő-személyzet nem igen ismer engem, mert elég ritkán fordulok meg ott, de valaki azonban ott reáírta a lakásom címét, s így szerencsésen meg is kaptam.

Elsősorban annak örvendtem, hogy kolozsvári emberrel ismerkedhettem meg kedves Öcsémben. Én már szeptember elején 63 éve les, hogy ide kerültem Marosvásárhelyről, szülővárosomból egyetemre, s aztán jó és balsorsban itt is maradtam. Kedves Öcsém nevét itt már régebb hallottam emlegetni, de azt, hogy Öcsém is innen származott el, csak mostani leveléből tudtam meg.

Írói jó nevén kívül azonban – szégyenérzéssel vallom meg – hogy csak mostantól tudok, s most már többet hallottam is Öcsémről. Én ugyanis a magyarországi szépirodalomtól 1920 után csaknem teljesen elmaradtam. Ide eleinte alig jöhetett be akkor valami, s engem az életgondok és kettős munkaköröm teljesen lefoglaltak. Szépirodalmat – az erdélyi kívül – alig kóstoltam, s elmaradtságomba rendre belé is törődtem. 1940-ben nyugdíjasságomból reaktiváltak volt, de az 1940–44-i évek úgy telehalmoztak hivatali munkával, hogy akkor azért, azután pedig a tavalyelőtti nyárig balszerencsémre megállapított 305, majd 10 évi több fellebbezés után 325 leire fölemelt havi nyugdíjam mellett ép[er] en csak hogy éltem. Teljes munkaerőmben voltam ugyan, de az életgondok s kenyérkereset lekötöttek, s nem tudtam semmi értékesebbet produkálni. Szomorú vigasztalásomra 1946 után az se volt, hogy hol.

Így elmaradtam.

Tavalyelőtt nyártól aztán méltányos nyugdíjat kapok. Az elveszett évtizedet s vele munkaerőm hanyatlását azonban senki és semmi se adhatja vissza.

A meglepetésemre s szinte az utolsó percekig tudtomon kívül készült oly szép kitüntetések nekem már szinte sírkoszorú-virágoknak jöttek, s azokat meghálálni, munkával már 81 éves koromban nem érzem képesnek magam.

E helyzetem következménye az is, hogy kedves Öcsémnek értékes levelére csak nagyon soványan válaszolhatok.

Én a Báthoryak korával behatóbban csak félszázaddal ezelőtt foglalkoztam, mi-
kor szakdolgozatomat ebből a korból kellett elkészítenem. Azután még 1920-ban
egy évig szintén kellett foglalkoznom, mert az akkor itt egy évig működött (s ak-
kor bezárt) Ref[ormátus] Tanárképzőben ép[p]en ezt a kort adtam elő. Azután
azonban csak mint levéltáros és kutató forgattam e kor itteni bő, de főleg csak csa-
lád-, birtoklás- és helytörténeti adatait a volt Erd[élyi] Múzeum Egyesület (– most
a Román Tud[ományos] Akadémia –) levéltáraiban.

Az utolsó 13 évben aztán még erre is ritkán került sor. Teljes munkaerőmben
éltem le az új-világ ezt az idejét, de egy időben csak másoló-munkával tudtam még
annyit is keresni, hogy az étkezésem és lakásom fizethetése fenn ne akadjon, mert
a kevés nyugdíjból is segítenem kellett egyik nővéremet is, bár a kenyérrelvalóval.

Ezért s nem lustaságból voltak ezek az életéveim terméketlenek.

x x x

Báthory Zsigmond összes abnormálításait örökölt terheltségéből következők-
nek tartom.

A Báthoryak családi leszármazását már – ha jól emlékezem – több mint ne-
gyedszázada megírta valaki a Turulban.¹ Ezt a különben nem nagy tanulmányt a
Turul név- és tárgymutató-kötetében megkapja Öcsém ott, B[uda]pesten. Sajnos ez
a tanulmány alig ír valamit a család egész történetén véres fonalként áthúzódo ter-
heltségéről, s nagyon sok családtag egyenesen szaddista [!] kegyetlenségi és vér-
szomjas hajlamáról.

Elég e tekintetben Mátyás király kora vége és II. Ulászló Báthory István erdélyi
vajdájára reámutatnom, aki a XV. sz. végéig odáig vitte a székelyek nyúzását s
a zsarnokuralmát, hogy miatta már a székelyek egy nagy része ősi földje elhagyá-
sával és Moldvába való kiköltözéssel fenyegetőzött. A XVI. századból ott van a
vérben kéjelgő őrült Báthory Erzsébet. Ott Báthory István az erdélyi fejedelem,
majd lengyel király is, akinek kiváló uralkodói tulajdonságait árnyékként kíséri
a vérengzési hajlam. Báthory Zsigmond egész egyénisége pathologiai minta, s
Báthory Gábor szertelen bujasága és vérszomjassága fejezi be a sort. Az utolsó
Báthory nő, II. Rákóczy György özvegyénél ez a kegyetlenségi hajlam már csak
a más vallásúak üldözésében, iskoláik, templomaik elvételében, s térítési hadjá-
ratban élte ki magát.

Dr. Zsakó István barátom, a b[uda]pesti Lipót-mezei elmeógyógyintézet egykori
igazgatója,² – ki ma is él Budapesten – valamikor foglalkozott a Báthoryak terhelt-
sége kérdésével; de nem emlékezem arra, hogy e kérdéstről írt is volna.³ Mostani
lakása B[uda]pest II. Pasaréti út 32. szám. Esetleg tessék őt fölkeresni, s megkérd-
dezni. Lehet levélben is.

Meg vagyok győződve, hogy a Báthoryak kegyetlenségi és vérszomjas hajlama
megfelelő tüzetes kutatással a XV. század előtti elődöknél is kimutatható, – csak
még nem akadt kutatója. A régi történetírás pedig nem ismerte a pathologikus
átöröklés kérdését, s így nem is tárgyalta.

Báthory Zsigmond tipikus terhelt volt, s e tekintetben szinte nevetséges őt
a sablonos iskolás-történetírás rőfjével méricskélteni, vagy ép[p]en üres
szellemtörténészkedni róla. Nagy baj és hiány azonban, hogy oly túl nagy változa-
tosságot és bukfeneket mutató fejedelemségéről, s a személyéről is nincs elég
ép[p]en a pathologikus, abnormális vonásait megőrzött vagy magyarázó és megérte-
tő adat. Cselekedeteinek szertelenségei, ugrásszerű változásai mind örökölt ter-
heltségéből folytak. Én is meg vagyok győződve – mint Öcsém – hogy az ő folyton
változó, ingatag cselekedeteinek nagy részben s főleg pszichosexuális okai voltak.

A jézuita nevelés szüzességben őrizte. Valahol olvastam, – de már a forrást
nem tudom számon adni –, hogy csak akkor próbáltatták ki legelőbb valami

„frajjal”, mikor már a közeledő leendő felesége után indult. Hihető, hogy ez a próba a terhelt idegzetű ifjúnak nem a legjobban sikerült s ez aztán megismétlődhetett a főpróbán Mária Christierna mellett vagy felett is. Én ennek tulajdonítom azt az ismert tényt, hogy került a leány-asszony névleges feleséget. De ehhez hozzájárulhatott a Domina esetleg nem venusi lénye is. Én e nő képét nem ismerem. Szádeczky Lajos még 1894 körül írt róla,⁴ de én ezt a dolgozatát csak közvetett forrásból ismerem, s az eredetit nem olvastam. Kétségtelennek tartom, hogy az asszony képének fenn kellett maradni valahol, tán Stájerországban, honnan hozták, vagy akár Bécsben is, – de én nem tudok róla. Ha az akkori Habsburgokhoz ütött szegény, akkor a szépségversenyen nem nyert volna első díjat.

Viszont Báthory Zsigmond az Öcsém levelében említett öltözködés-különködéseivel valóban abnormalitás jellegűek. Homosexualis hajlamaira azonban e különségeken kívül én se ismerem pozitív adatot, s ép[|]en így nem se házassága előtti, se utána tehető idegen nő-kapcsolatokra. Az ilyen dolgok benne szoktak lenni a fejedelemtől szóló bizalmas jelentésekben, de én ilyent nem olvastam. A pszichopátia sexualis körébe tartozó viselkedése és magatartása azonban arra engednek következtetni, hogy ez az örökölt terheltségekkel megvert ember félszeg nevelésének is áldozata volt.

Néhai dr. Veress Endre barátom sokféle, a Báthoryak korára vonatkozó kiadványából se emlékezem Öcsém kérdésére haszonvehető adata. Azt pedig nem tudom, hogy a M[agyar] T[udományos] Akadémiánál az 1944–45-i események miatt a szedésben megrekedt két vagy három kötet jézsuita jelentéssel végre is mi lett.

Teljesen nyomáskészen állott az 1620 tájáig terjedt sok becses jelentés, mikor a bekövetkezett változással minden megrekedt. A szedés sokáig ott hevert hónapok múlva is, de végsorsát nem sikerült megtudnom. Andics Erzsébeték⁵ bölcsességétől kitelhetett, hogy ezeket az értékes előmunkákat és adatokat veszni hagyták, s a kiszedett több kötet betűanyagot beolvasztatták. Ezt a bölcs cselekedetet pedig valószínűleg ideológiai alapon kívül még papiroshiánnyal is takarhatták. Legyen nekik és könnyű lelkiismeretüknek, s orruk hegyéig tartó látókörüknek könnyű a föld – de mielőbb, – hogy még több kultúrkárt minél kevesebbet okozhassanak.

Én az utolsó 13 évben – megélhetésem nehézségei miatt – lemaradtam a tudományos tájékozottság mezején. Leginkább adatgyűjtésekkel öltem az időt, hogy mégis használhassak valamit és szívesen állottam akkor is mások segítségére, ha fölkerestek. Bizony ezek a böjtévek nem hizlalták az én tudományos munkásságom lehetőségét. Legyen azok dicsősége, akiknek ezt köszönhettem. Közülök külön megnevezem néhai Gaál Gábor⁶ a balszerencse által a Bolyai-egyetem rektori székébe juttatott nagyképű patkanca-tudóst, az ignatos fallit, – notis est derisui⁷ szobormintáját. Ő gáncsolta el azt a jóindulatú szándékot is, mellyel 70 éves korommal kapcsolatban több jóakaró barátom a figyelmet föl akarta hívni reám, illetve helyzetemre, főleg azzal a szándékkal, hogy nyugdíjam méltányos rendezésével munkaképessé tegyenek. Neki akkor tízszerre nagyobb volt csak a rendes javadalma, 3 helyről, de tőlem sajnálta azt, hogy 500 lei havi nyugdíjat kaphassak. Vagy azt várta tán, hogy nála négykézláboljak. Ezt pedig akkor se tettem volna meg, ha étlen kellett volna meghalnom.

x x x

De messzire elsodort a keserű emlékek árja. Szíves elnézést is kérek érte; hiszen ezek egyéni bajok nem tartoznak a kedves Öcsém által kívánt válaszhoz.

Ezekhez visszakanyarodva, inkább hívom föl a figyelmét, hogy próbáljon szerencsét kérdése anyagára a néhai Veress Endre⁸ hagyatékában. Neki valami 40 kötetre menő, különböző, kiadásra előkészített másolat gyűjteménye maradt a halálakor. Ezeket – vagy legalább ezek zömét –, amit Endre itt élő öccsétől, dr. Veress Ferenc bőrgyógyász,⁹ volt egyetemi tanártól értesültem a M[agyar] Tud[ományos] Akadémia megvásárolta.

Veress Endrének B[uda]pesten a budai várfalak tövében, a Hunfalvi utca 4. sz. alatt szép háza volt. Ez Buda ostromakor teljesen tönkre ment 1944–45-ben, de a pincében őrzött tudományos másolat-anyag megmaradt s évek múlva, – Veress halála után – vásárlás útján az Akadémia elég jutányos áron megvette. Ebben az anyagban valószínűleg lehet valami kedves Öcsém érdeklődése tárgyára is. Csak az a kérdés, hogy most az anyag hozzáférhető-e?

Nehogy úgy legyen, mint ahogy egyszer a humorista Sipulusz írta. Szerinte az Akadémia foglalkozik ugyan könyvek kiadásával is, de azokat gondosan elrejtí egy nagy pincébe, hogy nehogy a közönség kezébe juthassanak.

Nehogy a másolatokat is így kezelje a kutatókkal szemben.

Higgyük a jobbat. Öcsém tegyen próbát! Audaces fortuna juvat...¹⁰

Az anyag nagyon széles körű volt. Öcsém első sorban az olaszországi, az esetleges bécsi s még a lengyelországi részre szorítkozzék, mert itt is igaz, hogy aki sokat markol, az keveset fog.

*

Végül a gyulafehérvári olasz-világra térek.

Ez is feldolgozatlan, s általánosságokban mozog mind a köztudatban, mind a történetírásban.

Én ezzel a kérdéssel nem foglalkoztam ugyan, de emlékezem egyes elszórt adatokra, főleg Gengára¹¹ vonatkozólag. Arra is igen, hogy a Történelmi Tár valamelyik régi évfolyama közölte egyik ott élt olasz adatait, s a Veress által kiadott jézsuita jelentésekben is elégszer van szó róluk.

Gengáról dr. Balogh Jolánnak,¹² az Erdélyi Reneszánsz íróőjének is vannak adatai, s lehet, hogy több olaszról is. Ő a Szépművészeti Múzeum egyik igazgatóőre. Az Erdélyben élt Báthory kori olaszokról néhai Veress Endre mellett Ő tudott a legtöbbet. Ha Öcsém föl akarja keresni, kívánságára szívesen írok Neki. Sőt időnyerésért egy levelezőn már e héten írok.

Kemény Zsigmond ifjúkori regényét, mely olasz neveket ad, én nem ismerem. Ő azonban a Báthory Zs[igmond] korára Szamosközin, illetve az azt beolvasztott Bethlen Farkas féle histórián kívül aligha ismerhetett erre a korra más forrást. Legálább az általam is ismert anyag java mind az Ő halála után jelent meg.¹³

Megemlítem, hogy neki is szegénynek a pusztakamarási sírját 1944 után ott megmucskolták „ismeretlen tettesek.” Talán most készülő új teljes kiadása alkalmat nyújt síremléke visszaállítására, mert ezt is ledöntötték. Ő pedig igazán nem volt kizsákmányoló, s utolsó évét, mint csendes örült élte ott le.

Én most egy sajtó alá kerülő kötetem¹⁴ előmunkálataival vesződtem, tovább félénél. Most pedig a képanyagot szedem hozzá. Az én koromban ez már fáradtságos. Mihelyt túlesem ezeken, igyekszem hozzájutni Öcsém Négy szél Erdélyben¹⁵ művéhez. Már is nagy öröm volt részemre a leveléből kitűnő tájékozottsága s az, hogy így, komoly felkészültséggel fogott történelmi alapú művéhez. Teljes sikert kívánok!

Csak megemlítem, mint Báthory-kori munkát Buday Kálmán doktori értekezését Báthory István korából.¹⁶ Ifjúi munka, de ennek elég jó.

Hosszú késésemért szíves elnézést, munkásságához teljes sikert kívánva, kedves Öcsémet, valamint László Gyula¹⁷ és Benda Kálmán¹⁸ öcséimet a legmelegebben üdvözölve maradok szeretettel öreg bátyja és barátja: Kelemen Lajos

Kolozsvár, 1958. június 10. d. e.

L. túl is!!

Siettemben szinte elfelejttem öreg fejemmel megköszönni kedves Öcsém 80. életévre írott kedves jókívánságait.

Hálásan köszönöm! KL

Itt jegyzem meg még pótlólag, hogy az Erd[élyi] Múzeum hatalmas levéltára XVI. századi, misszilis-levélyanyagban mondhatni koldus-szegény. Az pedig köztu-

domású, hogy B[áthory] Zsigmond az ország levéltárának egy részét elpusztította egy időben.

Az itteni családi levéltárak levelezés-anyaga pedig az Ő korából majdnem a semmivel egyenlő.¹⁹

■ JEGYZETEK

1. Wertner Mór: *A Báthoryak családi történetéhez*. Turul, 1900. 6–29.
2. Zsakó István (1882–1966) ideggyógyász, pszichiáter, orvosi szakíró.
3. L. Zsakó István: Báthory Erzsébet (Patographia) *Gyógyászat*, 1918., Uő: A kiválóság és a súlyos betegségi hajlam öröklése neves családokban. *Magyar Családtörténeti Szemle*, 1944. 82–89., Uő: A magyar kiválóságok és családtagjaik elmebajainak története. *Orvostörténeti Közlemények*, 1966. 43–68.
4. Szádeczky Lajos: *Báthori Zsigmondné Mária Chrisztierna. Athenaeum, Bp., 1883.*
5. Andics Erzsébet (1902–1986) történész, egyetemi tanár, a magyar történettudományra gyakorolt marxista ideológiai befolyása haláláig megmaradt.
6. Gaál Gábor (1891–1954) író, irodalomtörténész, szerkesztő, irodalomkritikus, közíró. A romániai magyar irodalom nagy hatású képviselője és vezető egyénisége, a Korunk főszerkesztője.
7. Megcsalja azokat, akik nem ismerik, de az ismerők csak nevetik. (Phaedrus)
8. Veress Endre (1868–1953) történész, hites törvényszéki román tolmács. Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király monográfiája.
9. Dr. Veress Ferenc 1907–1989) bőrgyógyász, egyetemi tanár, orvosi szakíró.
10. A bátraknak segít a szerencse. Az idézet teljes formájában: Audaces fortuna juvat, timidosque repellit. (A bátraknak segít a szerencse, a gyávákat visszariasztja.)
11. Simone Genga olasz építész, fejedelmi fundator.
12. Balogh Jolán (1900–1988) művészettörténész, a Szépművészeti Múzeum Régi Szoborosztályának vezetője. Az erdélyi reneszánszról szóló könyve Kelemen Lajos segítségével nélkül nem valósulhatott volna meg
13. Legújabb kiadását l. Bethlen Farkas: *Erdély története IV. Báthory Zsigmond uralkodása (1594-1597) VIII.–IX. könyv.* Szerk. Jankovics József. Enciklopédia-Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bp.-Kvár, 2006.
14. Sajnálatos módon kötetének kiadása elmaradt.
15. Passuth László: *Négy szél Erdélyben*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1957.
16. Buday Kálmán: *Báthory István erdélyi fejedelemsége (1571–76)*. Szeged, Városi ny., 1932. (Kolozsvári–Szegedi Értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 20. sz.)
17. László Gyula (1910–1998) régész, egyetemi tanár, a kettős honfoglalás tanának megalkotója.
18. Benda Kálmán (1913–1994) történész, egyetemi tanár, a *Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének* igazgatója.
19. Passuth László levele magántulajdonban.